

PROVET I FILOSOFI 11.3.2015 BESKRIVNING AV GODA SVAR

De beskrivningar av svarens innehåll som ges här är inte bindande för studentexamensnämndens bedömning. Censorerna beslutar om de kriterier som används i den slutgiltiga bedömningen.

I provet i filosofi behandlas hela verkligheten, världens mångfald och människans verksamhet i den. Filosofins särdrag ligger i dess sätt att strukturera problemen begreppsligt, rationellt och i diskuterande form. I provet i filosofi bedöms examinandens förmåga till reflexion som behövs i ett föränderligt och komplext samhälle.

Filosofins praktiska betydelse ligger i att den studerande lär sig att begreppsligt strukturera frågor om värderingar, normer och betydelser. Studierna i filosofi hjälper att se vilken betydelse olika slags kunskap och färdigheter har för individen och samhället. Som motvikt till specialiserade kunskaper och färdigheter lär man sig genom filosofin att gestalta större begreppshelheter och samband. Filosofin hjälper oss att se hur olika uppfattningar om verkligheten, om principer, värderingar och normer inom olika vetenskapsområden och i olika tanke-traditioner kan vara antingen konsekventa och förenliga eller stå i konflikt med varandra. Filosofin utvecklar omdömesförmågan.

Undervisningen i filosofi främjar kreativt och självständigt tänkande. Provet i filosofi erbjuder rikligt med utrymme för de studerande att utforma sin personliga uppfattning. Genom att sätta sig in i filosofiska grundfrågor på vilka det inte finns enkla svar lär de studerande sig att utforma och motivera sina tankar och samtidigt att respektera andra väl grundade uppfattningar.

I provet i filosofi bedömas studerandes

- förmåga att lära sig gestalta filosofiska problem och se olika tänkbara lösningar på dem
- förmåga att strukturera sina tankar begreppsligt i tal och skrift och identifiera påståenden och motiveringar som stöder dem
- förmåga att begripa motiveringarna för olika filosofiska uppfattningar
- förmåga att behärska grundläggande allmänbildande fakta ur filosofins historia och nutida strömningar och kunna relatera dem till samhällliga och kulturella förändringar.

I filosofin bedöms med vilken framgång de studerande tillägnat sig begrepp och teorier samt hur väl de kan uttrycka egna filosofiska tankar. De studerandes förhållande till filosofiska frågor är individuellt men som grund för en filosofisk diskussion bör ligga tänkandets kognitiva dygder: kritik, intellektuell ärlighet, konsekvens, hållbarhet och systematik.

Bedömningen av svaren i provet i filosofi beaktar sex olika aspekter: kunskap, förståelse, tillämpning, analys, syntes och bedömningsförmåga. Dessa aspekter är relaterade till varandra och delvis hierarkiskt ordnade.

Svaren i provet i filosofi kan bedömas enligt den så kallade SOLO-modellen (Structure of the Observed Learning Outcome). Då delas svaren in i fem olika kategorier.

Det svagaste svaret ligger på en prestrukturell nivå eller frågan har missförstått. På denna nivå finns det tre typer av svar: examinandens svar har inte med saken att göra, svaret upp-repar endast det som sagts i frågan eller examinanden presenterar en lösryckt synpunkt.

I ett unistrukturellt svar finns en klart relevant synpunkt. Stoffet i svaret är dock i övrigt slumpartat och svaret saknar en disponerad struktur.

I svar på den multistrukturella nivån anges flera relevanta synpunkter, men examinanden lyckas inte koppla ihop dem till en helhet och svaret är därför katalogartat. De exempel som ges öppnar inte generella perspektiv.

I ett avvägt svar har relevanta synpunkter relaterats till varandra på ett konsekvent och förnuftigt sätt. Svaret utgör en koherent helhet, som förklarar frågans problemställning.

I en utvecklad disposition presenteras det relevanta materialet på ett avvägt sätt. Begreppen och motiveringarna utgör en konsekvent helhet, som besvarar de frågor som hänför sig till uppgiften samt diskuterar alternativa sätt att närma sig dem. Då framkommer kunskap, förklaring, förståelse, tillämpning, analys, syntes och bedömningsförmåga.

Uppgift 1

Examinanden presenterar sitt egna, men motiverade, svar på frågan. Han eller hon visar att han eller hon känner till moralfilosofier (Sokrates, Aristoteles, Hume, Kant, MacIntyre, Rawls) eller moralfilosofins olika inriktningar (rättighetsgrundad etik, dygd-etik, deontologi, konsekventialism) och/eller metafysiker (Platon, Aristoteles, Spinoza, Leibniz, Hegel, den unga Wittgenstein). Examinanden kan också meddela sig vara till exempel skeptiker (Hume), representant av den kritiska filosofin (Kant) eller till och med representera dialektiken (Hegel, Marx). Det viktiga är att examinanden kan inta sin plats som representant för en viss filosofisk attityd och ett därtill hörande sätt att filosofera. För fulla poäng krävs utöver ett personligt förhållningssätt och inlevelse i en riktning även någon form av kritiskt beaktande av alternativa synsätt. Det viktigaste är dock ett personligt förhållande till filosofin, till dess problem och argumentation.

Uppgift 2

Den grundläggande skeptiska tesen är: det är alltid möjligt att missta sig, man kan inte lita på någonting, alltså är kunskap omöjlig. Här behandlas i enlighet med uppgiften uttryckligen kunskapsmässigt, det vill säga epistemiskt, tvivel. Det är bra att ge exempel på ogrundade eller illa motiverade föreställningar, som man ändå litar på. Situationen är ambivalent. På grund av människans felbarhet är det svårt att lita på något kunskapsanspråk, men människor tror ändå, till och med på dåliga grunder. Människan är benägen att förbise den skeptiska utmaningen och att tro på dåliga grunder. Om en människa vill tro, tror hon också – utan att bry sig om grunderna. Det finns två olika attityder, som kunde kallas den skeptiska och den dogmatiska.

Viljan att tro är en orsak till misstag. Jag tror inte att min vän är en tjuv, eftersom jag tycker så mycket om honom eller henne. Jag vill inte tro illa om honom eller henne. Här är det svårt att ge upp en felaktig föreställning. Sinnesiakttagelsernas opålitlighet är en annan orsak till misstag. Man kan inte alltid lita på sinnen. Man måste kontrollera den information sinnen ger. Detta är inte alltid möjligt. En föreställning som baserar sig på det bekanta träffar inte alltid rätt. Också en slutledning kan misslyckas: "om det regnar ute, är det kallt; det regnar ute, alltså är det kallt" är korrekt, men "om det regnar ute, är det kallt; det är kallt, alltså regnar det" är felaktigt. Ett kunskapsanspråk som baserar sig på en beskrivning kan vara snedvridet. Läroböckerna ger information, som ibland är felaktig eller missvisande. En kunskapsauktoritet kan missta sig. Många felaktiga föreställningar är viktiga för människan och därför är de svåra att ge upp. Livet och ens handlingar baserar sig då på föreställningar, som inte håller sträck. Det känns som om man skulle ha en god orsak att fortsätta tro fastän det handlar om ett misstag.

Misstagen minskar om man förhåller sig sunt kritiskt till kunskapsanspråk. Traditionella föreställningar och önsketänkande leder ofta fel. Det lönar sig inte att gissa. Inom vetenskapen testas teorier på olika sätt och i olika sorters situationer. Resultaten måste gå att upprepa och därför kan man lita på vetenskapens resultat. Man kan tvivla på kunskapsmässiga auktoriteter och kontrollera deras påståenden ur olika källor. Man bör uppmärksamma om kunskapsanspråk är koherenta. Kontradiktioner är ett tecken på osanning. Å andra sidan är inte ens en utbredd enighet någon sanningsgaranti. Trots en kritisk inställning och kontroller kan en föreställning fortfarande vara felaktig. Därför är det viktigt att vara försiktig då man tillämpar kunskapsmässiga föreställningar i praktiken. Man bör vara förberedd på att en föreställning inte sen heller är sann eller berättigad. På så vis undviker man missöden.

Anmärkning: att tala om falsk eller felaktig kunskap är i detta sammanhang en missuppfattning. Kunskap kan inte vara felaktig.

Uppgift 3

Jeremy Bentham anses vara den klassiska utilitarismens grundare. Han kritiserade sin tids naturrättstänkande och ansåg att bedömningen av en handlingens konsekvenser är avgörande då man fastställer handlingens moraliska värde. Att maximera lycka och minimera obehag och lidande är det ända motiverade kriteriet för en handling, eftersom både lagen och etiken är system skapade av människan. Benthams hedonistiska etik och utilitetskalkyl transformerades av John Stuart Mills liberala utilitarism. Mill betonade kvalitativa skillnader mellan olika former av välbehag och allmän välfärd, mänsklig blomstring och samhälllig utveckling i tillägg till lycka. Rawls rättviseteori kritiserar utilitarismen och framhäver att friheter och andra rättigheter kommer i första hand. MacIntyre är en berömd dygdetiker som kritiserar utilitarismen. Dygder och nytta passar inte ihop.

a)

Då vi frågar om en viss handling (t.ex. att döda en oskyldig människa) är fel förväntar vi oss en motivering. Vad är det som gör handlingen moraliskt förkastlig? I stället för att godtyckligt säga att en handling är fel därför att vi råkar känna så, bedömer vi handlingens följder. Då en människa dödas är hon död, vilket (i varje fall om hon inte själv vill det) är en radikalt skadlig konsekvens och därmed moraliskt fördömligt. En rationell etik behöver motiveringar till varför vissa handlingar kan godkännas och andra inte. Att hänvisa till hur vi känner eller till att någon auktoritet har förbjudit handlingen underminerar etikens rationella grund. Kant å sin sida krävde att man bör följa sin plikt utan att se till konsekvenserna. Utilitaristen anser inte att detta är en godkännbar grund, eftersom plikter bör bedömas utgående från sina konsekvenser. Det är uttryckligen konsekvenserna som påverkar människors liv.

b)

Bedömningen av handlingars konsekvenser försvåras av konsekvensernas mångfald och mångtydighet, av vår begränsade kunskapsförmåga och av svårigheten att förutse om konsekvenserna förverkligas.

Handlingar har direkta och indirekta konsekvenser: då jag öppnar fönstret är den direkta konsekvensen att det strömmar in frisk luft i klassrummet; som en indirekt konsekvens kan någon som vistas i klassen bli förkyld. Att genomborra hjärtat med en kniv dödar säkert, men också andra orsaker kan döda med olika sannolikhet. Också konsekvenser har sina konsekvenser, vilket gör att kedjan av konsekvenser kan bli lång. Många konsekvenser är oförutsägbara. De kan vara bra eller dåliga. Borde man bli tackad om man menar illa, men av misslag gör något gott? Moralisk tur är ett problem. Konsekvenserna av en handling kan också tolkas på olika sätt: någon tycker att en konsekvens är ond, någon annan att den är ligkiltig.

Då vi beaktar konsekvenser, kan vi inte beakta enbart aktiva handlingar, utan vi måste också uppmärksamma vad som följer av omission, det vill säga av att inte handla. Till exempel: A dränker B eller A låter B drunkna. I bägge fallen bör man bedöma förhållandet mellan handling och konsekvens.

Anmärkning: Det är ett allvarligt fel om examinanden påstår att utilitarismen betonar ekonomisk nytta eller att vi kunde bedöma handlingars utilitet enbart utgående från vår egen nytta och fördel. Både Bentham och Mill betonade att man opartiskt och med samma tyngd måste bedöma den fördel som tillfaller alla som påverkas av en handling. Det är också fel att påstå att det på utilitaristiska grunder är lätt att berättiga felaktiga och brottsliga handlingar; examinanden påstår till exempel att man får offra en människa på grund av andras välbehag. Detta är en osaklig förvrängning, som inte ingår i läroplanen. Ett annat typiskt fel är att säga att den fattiga får stjäla av den rika, eftersom den fattiga har ett större behov av pengar än den rika.

Uppgift 4

Filosofiska dilemman är alltid intill det yttersta förenklade situationer, där en person har enbart dåliga alternativ att välja mellan. Det är fel att offra sin egen dotter, men det är också fel att svika sina krigskamrater. Maja har bara dåliga alternativ. Det skulle vara bra för Lisa att veta sanningen, men den kan uppröra henne. Kanske pojkvännen snart försvinner ur hennes liv i vilket fall som helst. Om Maja inte berättar kan Lisa råka ut för pinsamma situationer.

Hur är det möjligt att säga att dilemman existerar? Då man funderar på ett dilemma är det väsentligt att inte ändra på den berättelse dilemman innehåller. Man får till exempel inte föreslå att Agamemnon offerar oxar i stället för sin dotter. Man får inte heller föreslå att Maja talar med pojkvännen och hotar att berätta om han inte ändrar sina vanor. I det verkliga livet finns det alltid alternativ som tillintetgör dilemman om de beaktas. Detta kallas inom den traditionella logiken för att "slinka mellan dilemmats horn". Det är kanske möjligt att bygga upp dilemman så att det inte går att slinka mellan hornen, men detta innebär en situation som inte förekommer i verkligheten. Ett exempel är igen belysande. Ofta löser sig dilemman när man tänker på vad offret själv hade velat att göras (den gyllene regeln). Det finns bara en utgång från grottan, vattnet stiger snabbt och hotar att dränka alla. En fet man fastnar i utgången på ett sådant sätt att man inte kan få loss honom utan att han dödas. Offret måste godkänna sin egen död eftersom han dör i vilket fall som helst. Detta exempel är orealistiskt och överdramatiserat, men det hjälper en att förstå den gyllene regeln och tanken med etisk allmängiltighet.

Dilemman är filosofiskt nyttiga enbart om man med deras hjälp kan lära sig och öva sig att tillämpa etikens principer i praktiska situationer. Oftast är dilemman bara tankelekar.

Uppgift 5

Den klassiska definitionen är bara en möjlig kunskapsdefinition. Det finns ingen speciell orsak till varför den skulle vara den enda eller ens den bästa definitionen eller exakta beskrivningen av kunskap. Till exempel de så kallade Gettier-paradoxerna har markant minskat tilliten till den klassiska kunskapsdefinitionen. Frågorna (a) och (b) är med andra ord meningsfulla.

a)

Vetenskaplig kunskap förändras hela tiden. Nya teorier, paradig (Kuhn) och uppfattningar åsidosätter de tidigare som sjunker ner i historiens dunkel. Vetenskapshistorien är full av övergivna teorier som i tiden var vetenskaplig kunskap. Den geocentriska kosmologin, humoralpatologin, alkemin, fysikens teleologiska teorier och andra motsvarande läror har någon gång varit sista ropet inom vetenskaplig kunskap. Nu är de gamla och väderlagda eller åtminstone åsidosatta teorier. I hundratals år trodde man att den euklidiska geometrin är den enda rätta geometrin. Nu vet vi att det inte är så. Den vetenskapliga kunskapen förändras alltså. Den klassiska kunskapsdefinitionen tillåter inte att kunskapen förändras. Orsaken är kravet på oföränderlig sanning.

b)

Man kan definiera vetenskaplig kunskap på många sätt. Det råder oenighet om vilket sätt som är bäst eller ens bra. Här följer fem olika möjligheter: (1) Vetenskaplig kunskap är en grupp långt bekräftade hypoteser som inte sinsemellan motsäger varandra. Denna definition passar väl in på naturvetenskaperna. Poppers version är lite annorlunda: vetenskaplig kunskap är en grupp tillsvidare oväderlagda hypoteser. (2) Vetenskaplig kunskap är ett pragmatistiskt begrepp enligt vilket vetenskaplig kunskap består av påståenden med vars hjälp man kan orientera sig i världen och som hjälper människan att förändra världen i önskad riktning. Teknologins utveckling bevisar existensen av naturvetenskaplig kunskap. (3) Den vetenskapliga kunskapen närmar sig asymptotiskt sanningen: idealiskt kan man påstå att den vetenskapliga kunskapen hela tiden närmar sig slutgiltig och korrekt kunskap om världen. I stunden närmar sig alltså den vetenskapliga kunskapen slutgiltig kunskap om världen. Om så sker, har vi vetenskaplig kunskap. Vetenskaplig kunskap består av motiverade föreställningar och teorier som har en sådan här egenskap att närma sig (slutgiltig) sanning. (4) Vetenskaplig kunskap kan definieras institutionellt. Vetenskaplig kunskap är information som produceras av universitet och forskningsinstitutioner. (5) Vetenskaplig kunskap kan också definieras metodmässigt. Vetenskaplig kunskap består av de teorier som anses bäst inom forskningsverksamhet baserad på systematisk, kritisk, testbar, offentlig och självkorrigeringande vetenskaplig metodanvändning.

Uppgift 6

Ett bra svar uttrycker speciellt examinandens filosofiska fantasi i tolkningen av de utmanande påståendena.

Herakleitos var redan under sin egen livstid känd för sina svårtolkade påståenden. Därför fick han smeknamnet Den dunkle. Herakleitos är ändå en av de mest kända försokratikerna. Av försokratikerna känner man till bara fragment och samtidsцитat, på vilka bilden av dem baserar sig. De mest kända av Herakleitos påståenden är säkert "Allt flyter" och "Man kan inte stiga ner två gånger i samma flod". I uppgiften nämns en annan vattenjämförelse som inte motsäger dem som nämns här.

Herakleitos är en liknande dialektiker som senare Hegel. Världen är en process som genom konflikter och strid framskrider mot något nytt. Floden är livets sinnebild. Varje händelse är vad den är då man möter och genomlever den. Därefter är den över och återkommer aldrig. Människan har stigit ner i händelseströmmen, som hon alltid gör, men händelserna har redan förändrats så att det samma inte mera existerar. Man kan bara stiga på nya händelser. Världen är dynamisk och ständigt föränderlig. Människans liv innehåller ingenting konstant. Det enda som består är livet och själva det faktum att saker sker (floden och dess fåra), men det som sker är ständigt nytt (vattnet). Också i Hegels dialektik framskrider livet via detta slags specifika motsättningar. Herakleitos utsaga om att stiga ner i floden låter logiskt motsägelsefull, vilket ger den speciellt intresse och stilistisk slagkraft. Världen är motsägelsefull och man kan aldrig undkomma dessa motsägelser. Det är ett metafysiskt felslut att försöka uppnå en motsägelselös värld. Men om världen alltid innehåller motsägelser så är den också dunkel. Motsägelser innebär alltid dunkel.

Uppgift 7

Demokrati är ett möjligt sätt att organisera samhällets beslutsfattande. Här granskas enbart demokratin och dess ideala filosofiska modell. Demokrati är folkvälde. Folket uttrycker sin vilja till exempel genom att rösta i fria och allmänna val. Valets vinnare definieras på basis av någon på förhand överenskommen regel. Det finns ett stort antal regler och den forskning som studerar deras egenskaper utgör en egen gren inom samhällsvetenskaperna. Den tydligaste regeln är enkel röstmajoritet. I fungerande demokratier finns det bland dessa regler också förordningar som skyddar individer och minoriteter.

När man har röstat förverkligas vinnarens men inte förlorarens vilja. I en utvecklad demokrati accepterar förloraren sitt nederlag. Detta är en del av demokratin spelregler utan vilka demokrati inte existerar. En bra grund för acceptansen är att omröstningarna upprepas och vinnarna varierar. Nästa gång vill "vi" vinna, så vi arbetar för en seger. Vi ändrar kanske vår ståndpunkt och kräver att det beaktas. Ett demokratiskt beslut är inte oåterkalleligt, utan nästa val kan ändra på allt. Det viktigaste är då att röstningsresultatet inte alltid är det samma och på förhand känt. I outvecklade demokratier är till exempel grupp A större än B, och A och B röstar som grupp. Då vinner A alltid och B har en god orsak att göra uppror. Demokratin fungerar inte. I utvecklade demokratier varierar maktförhållandet mellan A och B däremot hela tiden när man röstar individuellt. Den som röstar talar med egen stämma, inte med gruppens eller en auktoritets stämma. Då finns det inte orsak att göra uppror utan man väntar på nya val (omröstningar).

I en utvecklad demokrati förhandlar olika grupper med varandra. Då får också förloraren en del av sina målsättningar förverkligade och därför är det lättare att förnöja sig med förlusten. I utvecklade demokratier accepterar man inte att det kan finnas många sanningar om en sak, och därför är det inte möjligt att förhandla. Det leder lätt till våld.

Uppgift 8

Buridans åsna är ett gammalt skämt som inte är avsett att tas på allvar. Åsnan kan alltid dra lott och låta utgången bestämma ur vilken hög den äter. Åsnan kan också äta ur någon hög, vilken som helst. Motiverade val är en annan sak. Då talar vi om rationella val, handlingar och verksamhet. Motiveringarna är inte alltid etiska utan ofta bara prudentiella (praktiskt förnuftiga ur den handlandes synvinkel).

a)

En människa väljer etiskt eller prudentiellt. Då man talar om val menar man i allmänhet prudentialitet. Då är det inte fråga om etik. Ett prudentiellt gott val är sådant att den egna nyttan uppmärksammas på rätt sätt utan att det orsakar andra onödig skada. Det är till fördel att belysa saken med exempel. Människan överväger och beräknar vad som lönar sig och vad som inte lönar sig, vilka följder valet har för en själv och andra och fattar sedan sitt beslut enligt vilket hon handlar. Det finns ett eftersträvat mål och medel att nå det. Då man väljer bör man fästa speciell uppmärksamhet vid medlen.

b)

Om alternativ A är bättre än B ($A > B$) ur en viss persons egen synvinkel känns det omöjligt att han eller hon skulle välja B. Om han eller hon väljer B är det uppenbarligen hans eller hennes bästa alternativ. Situationen är då kontradiktorisk: först antog man $A > B$, men efter valet visar det sig att egentligen är $B > A$. Om A är det bästa alternativet så väljs A.

En sådan logik verkar ändå strida mot vardagstänkandet. Om jag har mjölk och vatten framför mig och anser att mjölk är bättre än vatten (mjölk $>$ vatten) kan jag alldeles uppenbart ändå ta vatten – om jag så vill och beslutar. Det är viktigt att förstå på vilket sätt ett sådant exempel är knepigt ur logikens synvinkel.

c)

Val kan vara etiskt betydelsefulla eller inte. En etisk bedömning sker enligt etikens principer (detta frågas inte). Hur bedöma valet mellan mjölk och vatten? Val bedöms efter att handlingen utförts. Det är alltså två olika saker att planera och motivera ett val före handlingen utförs och att bedöma valet i efterhand. Ofta visar sig ett val som verkat bra i efterhand ha varit dåligt. Följande exempel illustrerar saken: en ny kapp lockar i butiken, men hemma konstaterar jag att den inte passar mig. Om jag redan köpt kappan, konstaterar jag att mitt val var dåligt. I efterhand bedöms ett val genom att man infogar dess motiv och följer i en möjligast vid kontext och bedömer resultatet utgående från hur väl de egna värderingarna realiserats. Den nya kappan är för dyr och lyxig. Man täcks inte ens använda den. Om jag är en till mina värderingar anspråkslös människa, var motivet att köpa ur mitt perspektiv dåligt. Jag är rädd för mina vänners reaktioner, eftersom jag till mina värderingar är en social människa. Vissa val är lyckade eftersom de tjänar och uttrycker mina värderingar på rätt sätt. Jag värdesätter naturen och handlar därefter. Dessa är bra val också i efterhand.

Uppgift +9

Människor har alltid övervakats och bevakats. Ett organiserat samhälle behöver kunskap om människorna och deras verksamheter. I en tävlingssituation är det bra att veta vad motståndaren tänker göra. Man måste övervaka fiendens verksamhet. Man spionerar på fienden. Att övervaka är som att betrakta, men bevakning betyder kontrollåtgärder. Fienden kan inte bevakas. Fartkameror vid landsvägarna bevakar, eftersom man med hjälp av deras bilder ämnar bötfälla förbrytelser. I städerna finns det övervakningskameror som övervakar, snarare än bevakar, dem som går på gatorna. (På finska kallas dessa "bevakningskameror", "valvontakamera", trots att de enbart övervakar.) Det viktigaste är att märka att teknologins utveckling möjliggör övervakning och bevakning. Kameraövervakning är möjligt. Telefonsamtal, internet och all datakommunikation övervakas lokalt och internationellt. Olika aktörer försöker hemlighålla sin datakommunikation möjligast väl, vilket i sin tur kräver ny teknik och know-how. Det handlar om en teknologisk kapplöpning, som uppenbarligen är omöjlig att stoppa.

Man säger ofta "Storebror ser dig" (Orwell, 1984), när man avser den övervakning och bevakning en stat, speciellt en diktatur, idkar. Man samlar in all möjlig kunskap om oss människor. Affärslivet, trafikverket, handeln och bankerna vet mycket om oss. Det är svårt att veta vad man vet om oss. Därför anser människor att integritetsskyddet är deras etiska rättighet och kräver att denna rättighet respekteras. En sådan rättighet är typisk i ett modernt liberalistiskt samhälle. Det finns samhällen där man inte känner till denna rättighet (exempel). Vi anser att privatlivet är en värdefull och väsentlig rättighet. Det är svårt att föreställa sig en individ utan denna rättighet. Om rättigheten existerar berör följande fråga rättighetens omfattning och grunderna för dess begränsning. Alla rättigheter har sina gränser, till exempel äganderätten. Man kan inte äga en annan människa. Ibland tvångsinlöser staten egendom, till exempel på grund av krig. Det är klart att också integritetsskyddet har sina gränser, till exempel ett brott omfattas inte av integritetsskyddet medan det egna hemmet gör det. I alla fall är gränsdragningen dock inte så enkel.

På vilka grunder får man bevaka och övervaka människor? Allt som möjligen skadar en annan människa eller samhället kan omfattas av bevakning. Ett svårt problem är huruvida man får skada sig själv utan att bevakaren ingriper. Människor får dock inte bevakas utan misstanke om möjligheten av skada eller skadegörelse.

Det kan hända att människor alltför lättvindigt godkänner övervakning. Många säger att jag för övervakas, eftersom jag inte gör något fel. Det är bra att kritiskt granska detta.

Hur och var får man övervaka? Övervakning är motiverat överallt där fara är ständigt närvarande. Bevakning är det bra att koncentrera till de ställen, och enbart de ställen, där man förväntar sig svårigheter. Att utreda detta kräver forskningsbaserad kunskap. Kunskap är här väsentligt. Trots detta bör människor alltid ges utrymme och tillåtas ett eget liv, inklusive dess risker. Detta är vad integritetsskydd betyder.

Vem får övervaka? I samhället har speciella myndigheter fått i uppdrag att övervaka (exempel). Övervakning kräver tillstånd, som ges av någon auktoritet. Det är förbjudet att systematiskt övervaka sina grannar. En privatperson får inte övervaka, spionera eller smygtitta på andra. Övervakning kräver alltid tillstånd. Också på offentliga platser är övervakning begränsad (att stirra, följa efter); också där måste man följa god sed och behövlig försiktighet. Det är brottsligt att i hemlighet installera en övervakningskamera i någons lägenhet och spela in bildmaterial. Teknologins utveckling möjliggör alldeles nya typer av brottslighet. Den officiella bevakningen kan växa sig orimlig, och då bör upplysta medborgare ta initiativ till att begränsa onödigt och överdriven övervakning. Den kundövervakning butiker och liknande utför är ett speciellt problem som det är bra att specifikt begrunda. Butikstjuvar måste naturligtvis hållas i schack.

Uppgift +10

Motsättningen mellan riktningarna innebär en genuin läromässig oförenlighet: världen och metafysiken visar sig i helt olika belysning för de olika skolorna.

a)

Det finns många olika typer av idealism, till exempel Hegels absoluta och Berkeleys subjektivistiska idealism. Gemensamt är att de betonar det själsligas, andligas och begreppsligas betydelse som världens grundprincip. Världens verkliga existens är andlig trots att vi ofta förlids att tro annat. Leibniz monader är andliga eller själsliga på verklighetens olika nivåer, först utanför medvetandet och slutligen i egenskap av självmedvetet tänkande. Denna tankegång är begriplig. Människan tänker på och är medveten om en värld som består av samma material som medvetenheten och tänkandet. Människan är en själslig varelse som är en del av världshelheten och som därför kan vara medveten om världen.

Det finns också många sorters materialism, till exempel Demokritos, Epikuros, Hobbes och Marx materialismer. Materialisterna hävdar att världen är icke-andlig och i någon bemärkelse materiell. Människan i sig själv är i sin helhet en materiell process som fungerar på samma sätt som allt annat i världen. Detta passar väl ihop med den mekanistiska världsåskådning vi känner från naturvetenskapernas historia. Människan och naturen är som en liten och en stor maskin, där rörelse fortplantas från en punkt till en annan via direkt kontakt mellan materiella ting. Naturvetenskapernas utveckling verkar stöda materialismen. Materialismen måste på något sätt förklara det själsliga materiellt, om det inte enbart är en illusion. Materialismens stora svårighet är att förklara vad materia egentligen är. Vi tar del av materien enbart via sinnena och tänkandet, vilket inte nödvändigtvis ger oss en korrekt bild av den. Själsligheten känner människan direkt via sin egen erfarenhet. Erfarenheten är själslig och därför omedelbart bekant.

Dualistiska läror kombinerar materialismen och idealismen (Descartes) på så sätt att kroppen och naturen är materiella och tänkandet själsligt.

b)

Här kan man välja till exempel Hegel och Marx, Berkeley och Hobbes eller Leibniz och Epikuros. Det viktiga är att man inte väljer en dualist. Det är bra att välja någon av de filosofer som kort presenteras i punkt (a).

c)

Det är naturligt att tänka att en realist är som materialisten och antirealisten som idealisten. Realisten påstår att det existerar en värld oberoende av iakttagelser och tänkande. Han eller hon kan säga att denna verkliga (an sich) värld alltid förblir okänd (Kant) eller att denna värld kan kännas och vetas med vetenskapens hjälp. Detta är vetenskaplig realism. Realisten måste inte säga hurdan världen är, om den till exempel är materie. Det räcker att världen är självständigt existerande. Den metafysiska realismen får ofta epistemologiska skiftningar. Då är det viktigaste inte världens yttersta natur, utan möjligheten att få kunskap om världen och dess lagbundenheter.

Antirealisten är gårdagens idealist. Han eller hon säger att världen existerar enbart via språket, tänkandet och medvetandets andra funktioner. Det är också möjligt att vara en inre realist, vilket är en förmedlande ståndpunkt mellan realismen och antirealismen. Den inre realisten säger att det krävs en viss begreppslig, språklig och tankemässig referensram innan man kan tala om världens självständiga (reella) existens i en mer specifik bemärkelse. Världen existerar (realism) men bara inom en specifik referensram. Ibland är det svårt att skilja antirealisten från den inre realisten. Antirealisten kan till exempel säga att allting endast existerar i språket, vilket är lingvistisk antirealism. Det är omöjligt att föreställa sig världen *an sich*.

Vetenskapsfilosofen Thomas Kuhn är en typisk antirealist: vetenskapen har inget objekt utan ett paradigm och när paradigmet förändras, förändras vetenskapens objekt till något helt annat. En värld i enlighet med paradigm P har inget gemensamt med en värld enligt det nya paradigmet Q. Exempel: Newtons fysik beskriver inte samma objekt som Einsteins fysik. Aristoteles "natur" var något helt annat än vår samtida natur. Aristoteles natur var en struktur skapad av ett teleologiskt paradigm. Detta tänkesätt uttrycker antirealism: man hittar inte världen som ett i sig själv existerande kunskapsobjekt. Vetenskapen skapar sitt eget objekt.